

ВАРІЮВАННЯ БРИТАНСЬКИХ ДИФТОНГІВ У ВЛАСНИХ НАЗВАХ (НА МАТЕРІАЛІ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ)

Анна ПОЛІЩУК (Кіровоград, Україна)

У статті досліджуються особливості вільного фонемного варіювання дифтонгів у фонемному складі власних назв в аспекті британської норми вимови на матеріалі лексикографічних джерел. Установлено інвентар варіювання дифтонгів, описано різницю у варіюванні дифтонгів у загальних та власних назвах.

Ключові слова: вільне фонемне варіювання, дифтонги, власні назви, британська вимовна норма.

The paper investigates the problem of phonemic variation of diphthongs in the composition of proper names in Received Pronunciation on the basis of its lexicographic sources. The inventory of free variation is determined. The author draws attention to the changes in the pronunciation of diphthongs presented in the recent edition of Longman Pronunciation Dictionary – 2008.

Key words: free phonemic variation, diphthongs, proper names, Received Pronunciation.

Ця стаття присвячена дослідженню вільного фонемного варіювання дифтонгів у кодифікованій нормі вимови британського варіанта англійської мови у власних назвах. Сама проблема вивчення вільного фонемного варіювання (ВФВ) не нова, оскільки різні його аспекти висвітлювались у працях вітчизняних та зарубіжних науковців (Д.П.Венцуте, Г.Є.Мальковського, Г.П.Торсуєва, В.Ю.Паращук, Дж.Веллза, А.Гімсона, А.В. Поліщук). Проте, у наведених джерелах варіюванню дифтонгів саме у структурах власних назв не приділялось достатньої уваги, оскільки власні назви як складова частина мовної комунікативної системи, потребують окремого розгляду.

У зв'язку з тим, що метою більшості досліджень, присвячених проблемі дифтонгів, було встановлення специфічних умов виникнення та діахронічного розвитку системи дифтонгів британського варіанта англійської мови (Л.С.Лещенко, С.Ю.Комісарчик, Л.О.Забулене), аналіз основних артикуляційних і спектральних параметрів для виявлення інваріантних характеристик (В.М.Бухаров, О.К.Демідов, Т.В.Міронова), встановлення інвентаря для визначення тенденцій розвитку підсистеми дифтонгів британського варіанта англійської мови (Г.К.Кенжебулатова), виявлення джерел варіативності, що зумовлюють якісно-кількісні зміни дифтонгів британського варіанта (І.О.Шишкова) [6:1] тощо, вирішено дослідити варіювання дифтонгів саме у структурі власних назв.

Загальновідомо, що кожна мова має велику кількість власних назв – носіїв інформації, що мають значне мовне навантаження, отже вважаємо, що варіювання дифтонгів саме в цьому прошарку лексики потребує детального висвітлення, оскільки помітно поглибить знання про вільне фонемне варіювання дифтонгів у зв'язку з загальною тенденцією до розгляду мовних одиниць з погляду їх комунікативної значущості.

Раніше ми розглядали ВФВ дифтонгів південноанглійської (RP) та загальноамериканської (GA) вимовних норм у порівняльному плані, що було зроблене нами на матеріалі загальних назв [6], а варіювання дифтонгів на матеріалі власних назв не було предметом спеціального дослідження. Саме цим зумовлюється актуальність обраної теми, яка визначається необхідністю виявлення сучасних тенденцій у вимовній нормі британського варіанта англійської мови, що є важливим при навчанні усного мовлення, а також у встановленні особливостей їх функціонування в усному мовленні.

Загальновідомо, що людина, як суспільна істота, немислима в колективі без особистої назви. У первісних і пізніших примітивних етнічних групах їй вистачає лише одного власного імені, але з розвитком людства в напрямку до цивілізації і вищих суспільно-економічних формацій цього стає замало, отже виникає необхідність розрізнення однотипних об'єктів. З'являються різні додаткові ідентифікаційні засоби – назви по батькові, прізвища, прізвиська, які згодом у різних народів, у різні часи відповідно формуються в організовану систему і потрапляють у сферу державно-юридичної нормалізації [9:564,12:160]. Отже, антропоніми, які є стилістично насиченими, не лише відображають характер, душевні якості людини, але й здатні створювати сатирико-іронічний ефект, розкривати національну приналежність людини, їм властиві мотиваційні характеристики, пов'язані з професійними та соціальними розрізнявальними ознаками носія імені. Вони сприяють більш повному та чіткому виявленню сутності людини.

Протягом давньоанглійського та на початку середньоанглійського періоду розвитку англійської мови у вжитку були лише імена (first names, given names, Christian names) [10:148], прізвища, які є наймолодшим класом найменувань в англійській антропонімії, з'являються пізніше, але саме вони найчастіше зберігають маловживані і навіть утрачені слова та значення слів, або ті зміни, яких зазнали апелятиви впродовж мовного прогресу. Поява других імен, що пізніше перейшли в прізвища у сучасному їх розумінні, припадає на кінець давньоанглійського періоду. Після норманського завоювання більшість давньоанглійських імен вийшла з ужитку і була замінена обмеженою кількістю французьких імен, що спричинило необхідність появи додаткової до особистого імені ідентифікації людини. Нормандці на той час вже мали прізвища, які здебільшого були спадковими, зокрема в аристократів, оскільки юридично-адміністративна кодифікація прізвиськ, що перетворювалися в незмінні прізвища, стосувалася насамперед верхів суспільства. Це посилювало і серед англійців тенденцію до використання двокомпонентних (ім'я та прізвище) антропоформул [1:195]

Отже, метою даної роботи є виявлення та обґрунтування специфіки процесу вільного варіювання дифтонгів в підсистемі голосних фонем південноанглійської вимовної норми у структурах власних назв шляхом встановлення ядра ВФВ, а також виявлення спільних й відмінних рис процесу ВФВ дифтонгів у власних та загальних назвах.

У результаті суцільного обстеження 225,000 слів сучасного словника вимови Longman Pronunciation Dictionary за редакцією Дж.Веллза (LPD – 2008), який відображає два типи вимови: південноанглійський та загальноамериканський, нами виділені фонемні варіанти 7829 лексем, у фонемній структурі яких має місце ВФВ дифтонгів, що складає 3,48% від загальної кількості слів, зареєстрованих у словнику LPD – 2008. 93,5% випадків ВФВ становить варіювання дифтонгів американського варіанта з дифтонгами британського варіанта та 5,85% – ВФВ лише серед дифтонгів RP.

Як свідчить наш експериментальний матеріал, вісім дифтонгів RP із восьми /eɪ, aɪ, oɪ, əʊ, aʊ, eə, ʊə, ɪə/, якими представлена вокалічна система, беруть участь у ВФВ. Їх варіювання дає 458 випадків у матеріалі спостереження. Для того, щоб представити інвентар ВФВ дифтонгів у структурній організації, використовуємо поняття ядра і периферії. Дослідники довели, що невелика група високочастотних одиниць складає ядро досліджуваного масиву, в той час як велика група низькочастотних одиниць знаходиться на периферії [4:35], отже ядерними одиницями вважаються ті, що описують 75% досліджуваного явища і несуть максимум функціонального навантаження. Одиниці, які охоплюють 90% досліджуваного матеріалу, відносяться до основної підсистеми, решта – до периферії [4:166].

У досліджуваному нами процесі ВФВ дифтонгів RP фіксуємо, що певні дифтонги мають порівняно більшу частоту вживання в мові, наприклад, дифтонг /əʊ/ – 30,4%. Цікаво, що цей дифтонг, варіюючи у загальних назвах, знаходився на периферії [6], у власних назвах він належить до ядра ВФВ разом з дифтонгами /eɪ/ – 27,0% та /aɪ/ – 17,1%, що в сукупності дає 74,5%. Установлено, що у більшості випадків дифтонг /əʊ/ варіює з /oʊ/ – 65,5% від загальної кількості вільних фонемних варіантів дифтонга /əʊ/. Зафіксований вибір фонем /oʊ/, а не нейтральної /ə/ у вимові дифтонга /əʊ/ пояснюється у літературі [13:91] впливом регіональних вимовних варіантів. Ми поділяємо точку зору А.Гімсона про існування так званих морфофонемних альтернацій, тобто типу відносин за довготою між голосними в корені слова та у тій же позиції у споріднених з ним словах [11:93]. Зважаючи на те, що історично довгі голосні зазнали впливу зсуву голосних, відповідності між голосними на сучасному етапі стосуються не лише голосних однакової якості, і серед п'яти типів альтернацій, що виділяються дослідником, приділяємо увагу саме альтернації /əʊ/ – /oʊ/. Перевіривши власні назви з дифтонгом /əʊ/ у матеріалі дослідження, наприклад, *Humboldt* /'hʌmbəʊlt/ – /'hʌmbroʊlt/, *Archbold* /'ɑ:tʃbəʊld/ – /'ɑ:tʃbroʊld/, припускаємо, що висока частотність /oʊ/ як вільного фонемного варіанта дифтонга /əʊ/ може бути пояснена вимовою за аналогією, а також впливом закону економії мовленнєвих зусиль [3:553]. Вимова /əʊ/ супроводжується /oʊ/ як основним вільним варіантом, який не має смислорозрізняювального характеру, що знайшло підтвердження при опитуванні громадської думки, проведеного Дж.Веллзом (LPD – 2000, LPD – 2008), згідно з яким майже половина респондентів віддає перевагу /oʊ/ як основному варіанту вимови замість дифтонга /əʊ/.

До основної підсистеми ВФВ у нашому експериментальному матеріалі належить дифтонг /ʊə/ та /aʊ/; 12,4% периферійної підсистеми ВФВ дифтонгів RP поділяють між собою такі дифтонги: /ɪə/ – 5,46%; /eə/ – 4,8%; та /ɔɪ/ – 2,18%. Ці дані повністю співпадають з периферією варіювання в загальних назвах, за виключенням дифтонга /aʊ/, який у власних назвах належить до основної підсистеми варіювання. Узагальнимо дані в табл. 1.1, де у першому рядку подані дифтонги RP з абсолютною та відносною частотою у ВФВ у власних назвах, у другому – ядро ВФВ дифтонгів RP, у третьому – основна підсистема, у четвертому – периферійна підсистема дифтонгів RP у власних назвах.

Таблиця 1.1

Ядро і периферія ВФВ дифтонгів RP у власних назвах

Участь у ВФВ	Дифтонги RP															
	əʊ		eɪ		aɪ		ʊə		aʊ		ɪə		eə		ɔɪ	
	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.
	139	30,4	124	27,0	78	17,1	33	7,21	27	5,9	25	5,46	22	4,8	10	2,18
Ядро	əʊ		eɪ		aɪ											
Основна підсистема							ʊə		aʊ							
Периферійна підсистема											ɪə		eə		ɔɪ	

Оскільки інвентар фонем характеризується певною системністю на сегментному рівні, в нашому дослідженні системність інвентаря ВФВ дифтонгів британського варіанта англійської мови полягає в тому, що він може бути представлений видами: дифтонг – дифтонг (D-D); дифтонг – монофтонг (D-M), тобто дифтонг як інвентарна одиниця вокалічної системи варіює з монофтонгом у 84,3% випадків, з дифтонгом – 15,7% випадків у матеріалі дослідження. Загальна картина видів ВФВ дифтонгів RP у власних назвах представлена в табл.1.2, де у першому рядку подані дифтонги RP із зазначеною в дужках кількістю їх фонемовживань у матеріалі дослідження, у другому – абсолютна та відносна

частота кожного дифтонга RP у такому виді варіювання як D-M, у третьому – абсолютна та відносна частота кожного дифтонга RP у такому виді варіювання як D-D.

Таблиця 1.2

Загальні види варіювання дифтонгів RP у власних назвах

Вид варіювання	Дифтонги RP (кількість фонемовживань)															
	əʊ ₍₁₃₉₎		eɪ ₍₁₂₄₎		aɪ ₍₇₈₎		ʊə ₍₃₃₎		aʊ ₍₂₇₎		ɪə ₍₂₅₎		eə ₍₂₂₎		ɔɪ ₍₁₀₎	
	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.
1) D – M	138	99,3	108	87,1	58	74,4	33	100	14	51,8	12	48	18	81,8	5	50
2) D – D	1	0,7	16	12,9	20	25,6			13	48,2	13	52	4	18,2	5	50

За нашими підрахунками, вісім дифтонгів RP, а саме: /aɪ/, /ʊə/, /eɪ/, /əʊ/, /ɪə/, /eə/, /aʊ/, /ɔɪ/ (див. табл.1.2) у переважній більшості випадків варіюють з монофтонгами у власних назвах. Заслуговує уваги факт відсутності вільних фонемних варіантів-монофтонгів дифтонга /ɔɪ/ у процесі ВФВ дифтонгів RP у загальних назвах[6].

Отже, найбільш поширеним у сучасній південноанглійській вимовній нормі є вид варіювання D-M, який свідчить про те, що монофтонгізація є діяхронічно стабільним процесом, адже на різних етапах історичного функціонування англійської мови система вокалізму зберігає сталий набір фонем. Виражена тенденція дифтонгів, як складних фонем, до монофтонгізації пояснюється принципом економії вимовних зусиль, що відноситься до універсальних принципів, які визначають будову, функціонування і генезис мовної системи. У цьому випадку йдеться про економію фонетичної системи в цілому, що створюється за рахунок оптимального використання фонем [3:536]. Результати нашого дослідження свідчать про те, що дифтонги варіюють ознаку нестабільності артикуляції, що підтверджує положення А.Мартіне: велике експланаторне навантаження в його теорії економії несе поняття артикуляційної економії.

Як наслідок загальносистемного універсального принципу економії В.І.Постовалова виділяє особливий клас субстанціональних (фонетичних) тенденцій, до яких належить тенденція до полегшення вимови, яка конкретизується у: а) спрощенні артикуляційних рухів; б) спрощенні складних фонем (дифтонгів) [7:158], якою і пояснюється порівняно невисокий відсоток появи в нормі південноанглійської вимови такого виду варіювання як дифтонг-дифтонг (15,76 від загальної кількості випадків у матеріалі дослідження). Причому відзначимо, що у відношення вільного варіювання найчастіше вступають дифтонги однакового глайду – 84,7% випадків, у той час як лише 15,3% випадків належить ВФВ дифтонгів RP іншого глайду. Узагальнимо дані в табл.1.3, де у першому рядку подані дифтонги RP із зазначеною в дужках кількістю їх фонемовживань у матеріалі дослідження, у другому – абсолютна та відносна частота кожного дифтонга у варіюванні з дифтонгом однакового глайду, у третьому – абсолютна та відносна частота кожного окремого дифтонга у варіюванні з дифтонгом іншого глайду.

Таблиця 1.3

Вид варіювання D-D у RP в структурі власних назв

Вид варіювання	Дифтонги RP (кількість фонемовживань)															
	əʊ ₍₁₃₉₎		eɪ ₍₁₂₄₎		aɪ ₍₇₈₎		ʊə ₍₃₃₎		aʊ ₍₂₇₎		ɪə ₍₂₅₎		eə ₍₂₂₎		ɔɪ ₍₁₀₎	
	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.
1) однаковий глайд	1	100	13	81,3	19	95			11	84,6	12	92,3	3	75	2	40

2) глайд	інший		3	18,7	1	5		2	15,4	1	7,7	1	25	3	60
-------------	-------	--	---	------	---	---	--	---	------	---	-----	---	----	---	----

Дифтонги RP найчастіше варіюють з дифтонгами однакового глайду (див. табл. 1.3), що може бути пояснено, на нашу думку, функціональною тенденцією [7:157] до компенсації комунікативно необхідних мовних елементів, а також тенденцією до зміни фонетичного вигляду слів без втрати ними лексичного значення. Окремий клас структурно-функціональних тенденцій включає тенденцію фонем із подібною артикуляцією (у даному випадку – дифтонгів із складною артикуляцією) однаково видозмінювати свої диференційні ознаки [там само:158]. Навіть незважаючи на той факт, що англійська вокалічна підсистема протягом свого історичного існування характеризується стабільністю кількості її елементів, але значною нестійкістю своїх якісних характеристик [5:125], на сучасному етапі спостерігається збереження системою дифтонгів своїх якісних характеристик. І хоча прогнозується епоха спрощення сучасної вокалічної підсистеми в наслідок максимально розгорнутого фонемного складу [там само:98], можна зробити припущення, що фонологічна система англійської мови знаходиться на проміжній стадії еволюції і лише розпочинає свою радикальну перебудову. А наявність еквівалентних форм в однаковій дистрибуції свідчить, на нашу думку, про певний запас динаміки системи.

Оскільки мова розвивається в часі та еволюціонує, обслуговуючи комунікативні потреби суспільства, її можна розглядати як гомеостатичну систему, але при цьому стан мови в кожний даний момент регулюється двома протилежними принципами [2:105]. Перший із них, наведений вище, принцип найменшого вимовного зусилля, полягає у збільшенні ефективності системи. Другий принцип полягає в комунікативному намірі людини бути зрозумілою, і він гальмує дію принципу найменшого зусилля шляхом введення надлишковості на різних мовних рівнях. Таким чином, існує певна рівновага при змінних умовах взаємодії обох тенденцій. Цим можна пояснити більш активну участь в процесі ВФВ дифтонгів з однаковим глайдом у матеріалі спостереження, порівняно з ВФВ дифтонгів з іншим глайдом. Отже, припускаємо, що дифтонги з однаковим глайдом як члени одномірних опозицій характеризуються більшою акустичною й артикуляторною близькістю, і це сприяє їх більшій участі у міжфонемному варіюванні, ніж фонем у багатомірних опозиціях [8:75].

Проведений аналіз ВФВ дифтонгів у вокалічній системі RP в структурі власних назв сучасної англійської мови засвідчив, що вісім дифтонгів, якими представлена вокалічна система RP /aɪ, ʊə, eɪ, əʊ, iə, eə, aʊ, ɔɪ/, беруть активну участь у ВФВ, причому дифтонги /əʊ, aɪ, eɪ/ складають ядро варіювання вказаної підсистеми, дифтонги /iə, eə, ɔɪ/ із найнижчим відсотком участі в процесі ВФВ представляють периферію варіювання, до основної підсистеми належать дифтонги /aʊ, əʊ/.

Усі дифтонги RP виявляють виражену тенденцію до монофтонгізації у структурі власних назв: оскільки система сучасного англійського вокалізму, яка нараховує велику кількість фонем, що пов'язані між собою складними структурними відношеннями, виникла після дифтонгізації більш ранніх монофтонгів, то було б цілком природно, якби спрощення цієї системи відбулося за рахунок монофтонгізації існуючих дифтонгів і дане явище завершило б старий та відкрило наступний цикл у розвитку вокалічної системи англійської мови.

Серед двох видів ВФВ дифтонгів RP: D–D, D–M, зафіксованих у матеріалі дослідження, такий вид як D–M складає 84,3% випадків, що доводить тенденцію дифтонгів до спрощення, а вид D–D – 15,7% випадків. Дифтонги RP активно варіюють з дифтонгами однакового глайду незважаючи на те, що англійська вокалічна підсистема протягом свого історичного існування характеризується нестійкістю своїх якісних характеристик. Збереження на сучасному етапі розвитку системою дифтонгів своїх якісних характеристик говорить про те, що вона знаходиться на проміжній стадії своєї еволюції: наявність еквівалентних форм в однаковій дистрибуції свідчить про певний запас динаміки системи.

У межах однієї роботи неможливо охопити все коло питань, пов'язаних з досліджуваною проблемою. Перспективними вбачаються вивчення специфіки функціонування дифтонгів у фонемних структурах власних назв у різних вимовних нормах англійської мови. Остаточні

висновки про вільне фонемне варіювання дифтонгів англійської мови можуть бути зроблені після дослідження системної вмотивованості варіювання дифтонгів у структурах власних назв, а саме: їхньому зв'язку зі складовою та акцентною характеристиками власних назв, з фонемною довжиною та морфемною структурою, з етимологією власних назв.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Добровольська О.Я. Давньо- та середньоанглійські назви людей, професійно пов'язаних з інтелектуальною діяльністю//Гуманітарний вісник. Серія:Іноземна філологія. – № 8. – Черкаси:ЧДТУ, 2004. – с. 195-196.
2. Лайонз Д. Введение в теоретическую лингвистику. – М.: Прогресс, 1978. – 529 с.
3. Мартин А. Принцип экономии в языке // Новое в лингвистике. – Вып. 3 – М.:Прогресс, 1963. – С. 366-558.
4. Перебийніс В.С. Кількісні та якісні характеристики системи фонем сучасної української літературної мови. – К.: Наукова думка, 1970. – 270 с.
5. Плоткин В.Я. Очерк диахронической фонологии английского языка. – М.: Высшая школа, 1976. – 152 с.
6. Поліщук Г.В. Норма і варіативність у системі дифтонгів британського та американського варіантів англійської мови: Автореф. дис...канд.філол.наук:10.02.04/Київськ.нац.лінгв.ун-т. – К.,2002. – 19 с.
7. Постовалова В.И. Историческая фонология и ее основания. – М.: Наука, 1978. – 200 с.
8. Трубецкой Н.С. Основы фонологии. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1960. – 371 с.
9. Шаповал Н. Про деякі особливості становлення антропонімійних систем у французькій та слов'янських мовах //Наукова спадщина професора С.В.Семчинського і сучасна філологія: Зб.наук.праць: У 2ч. – К.: Видавничо-поліграфічний центр 'Київський університет', 2001. – Ч.2. – 622 с.
10. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1995. – 489 p.
11. Gimson A.C. Gimson's Pronunciation of English. – Fifth ed. – L.: Arnold, 1994. – 304 p.
12. Language. Readings in Language and Culture. – Sixth Edn. – Boston, New York: Bedford/St.Martin's, 1998. – 788p.
13. Wakelin M.F. English Dialects. An Introduction. – L.: The Athlone Press, 1994. – 208 p.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

1. LPD-2000 = Longman Pronunciation Dictionary. J.C. Wells. – Pearson Education Limited, 2000. – Second ed. – 870 p.
2. LPD-2008 = Longman Pronunciation Dictionary. J.C. Wells. – Pearson Education Limited, 2008. – Third ed. – 922 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анна Поліщук – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми фонетики і фонології англійської мови.